

O‘ZBEK XALQINING SHAKLLANISHI VA UNING BOSQICHLAR

Aliboyev Dilshod Davron o‘g‘li
Bobomurodov Quvonchbek O‘rol o‘g‘li
Guliston davlat universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek xalqining shakllanish jarayoni, uning tarixiy ildizlari, etnogenetik omillari hamda millat sifatida kamol topish bosqichlari tahlil qilinadi. Qadimgi mahalliy xalqlar bilan turkiy ko‘chmanchi qabilalarning aralashuvi, davlatchilikning shakllanishi, mustamlaka va sovet davri, mustaqillik yillarida milliy o‘zlikning rivojlanishi keng yoritilgan. Tadqiqotda Qo‘ldosh Ergashev va Hojiakbar Hamidovning “O‘zbekiston tarixi” asari hamda boshqa ilmiy manbalar asos qilib olindi.

Kalit so‘zlar: o‘zbek xalqining etnogenezi, etnik tarkib, davlatchilik, sovet davri, mustaqillik, milliy identitet, madaniyat, tarixiy jarayon.

Annotation: This article analyzes the process of the formation of the Uzbek people, their historical roots, ethnogenetic factors, and the stages of development as a nation. It broadly discusses the interaction between ancient indigenous peoples and Turkic nomadic tribes, the emergence of statehood, the colonial and Soviet periods, and the evolution of national identity during the years of independence. The study is based on Qoldosh Ergashev and Hojiakbar Hamidov’s “History of Uzbekistan” and other scholarly sources.

Keywords: ethnogenesis of the Uzbek people, ethnic composition, statehood, Soviet period, independence, national identity, culture, historical process.

O‘zbek xalqining shakllanish tarixi ming yillik jarayon bo‘lib, u Markaziy Osiyo hududidagi qadimiy xalqlarning etnik, madaniy va ijtimoiy birlashuvi natijasidir. Qadimgi Sug‘d, Xorazm, Baqtriya, Farg‘ona, Saka va Massaget xalqlarining avlodlari turkiy qabilalar bilan aralashib, yagona xalq sifatida shakllangan. Bu jarayon ko‘p asrlik ijtimoiy, siyosiy va madaniy omillar ta’sirida yuz bergan.

Tarixiy manbalarga ko‘ra, hozirgi O‘zbekiston hududi qadimdan turli sivilizatsiyalarning markazi bo‘lgan. Xorazm, Baqtriya va So‘g‘d madaniyatlari miloddan avvalgi ming yilliklarda shakllanib, bu hududlarda o‘troq dehqonchilik va hunarmandchilik rivoj topgan. Shu bilan birga, shimoliy dashtlardan kirib kelgan turkiy qabilalar chorvachilik va harbiy tuzilma bilan ajralib turgan. Ularning aralashuvi natijasida yagona madaniy-tarixiy asos vujudga keldi (Ergashev Q., Hamidov H., O‘zbekiston tarixi, 2015).

Olim Ahmadali Asqarovning tadqiqotlariga ko‘ra, o‘zbek xalqining etnogenezida sak-massaget, so‘g‘diy, xorazmiy hamda turkiy urug‘larning o‘zaro yaqinlashuvi muhim rol o‘ynagan (O‘EFEN.uz, 2023).

“O‘zbek” so‘zi ilk bor XIV asrda Oltin O‘rda xoni O‘zbekxon davrida siyosiy birlik sifatida ishlatilgan. Biroq bu nom keyinchalik etnik birlikka aylangan. Ayrim manbalarda “O‘z” — o‘zi, “Bek” — ozod, erkin degan ma‘nolardan kelib chiqqanligi ta‘kidlanadi (Novotours.uz, 2021). Shuningdek, bu davrda Dashti Qipchoq hududida yashagan turkiy qabilalar Movarounnahrda kirib kelib, mahalliy xalqlar bilan qo‘shilgan.

IX–XII asrlarda Somoniylar, Qoraxoniylar, Xorazmshohlar davlatlari davrida madaniyat, til va iqtisodiyot birligi mustahkamlandi. Bu davrda o‘zbek xalqining yagona tili va diniy qadriyatlari shakllana boshladi.

XIV–XV asrlarda Amir Temur davlati davrida yagona siyosiy tuzilma, adolatli boshqaruv va madaniy uyg‘onish xalqning milliy ongini yuksalttirdi. Temuriylar davrida o‘zbek tili, adabiyoti, san‘ati rivoj topdi.

XIX asrning ikkinchi yarmida Turkiston Rossiya imperiyasi tarkibiga qo‘shilgach, milliy madaniyat va til siyosiy cheklovlarga duch keldi. Shunga qaramay, jadidchilik harakati orqali xalqning milliy o‘zligini saqlab qolish harakati kuchaydi.

Sovet davrida “O‘zbek SSR” tashkil etilishi (1924-yil) millatning siyosiy rasmiyligini belgilab berdi. Bu davrda o‘zbek tili davlat tili sifatida mustahkamlandi, madaniyat va ta‘lim tizimi rivojlandi. Ammo, markazlashgan siyosat tufayli milliy qadriyatlarning ayrim jihatlari cheklangan.

1991-yilda O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgach, milliy o‘zlik, tarix, madaniyat va tilni tiklash jarayoni boshlandi. Yangi konstitutsiyada o‘zbek tili davlat tili deb e‘lon qilindi, xalqning qadimiy tarixini o‘rganish va targ‘ib qilish davlat siyosatiga aylandi.

Mustaqillik yillarida o‘zbek xalqining etnik xilma-xilligi saqlangan holda yagona fuqarolik va milliy birlik tamoyillari rivojlandi. Globalizatsiya sharoitida o‘zbek xalqining madaniy o‘ziga xosligi, bag‘rikengligi va tarixiy xotirasi uning mustahkam asosiga aylandi (Abirov V., Oriental Studies Journal, 2024).

Zamonaviy tarixshunoslikda o‘zbek xalqining etnik shakllanishi nafaqat tarixiy, balki sotsiologik va lingvistik nuqtai nazardan ham o‘rganilmoqda. Tadqiqotchilar (Doniyorov A., PalArch Journal, 2020; Vakhobov B., IJICH Journal, 2021) xalqning shakllanishi da til, ijtimoiy hayot, madaniy an‘analar va diniy omillarni muhim determinant sifatida ko‘rsatadi.

Shuningdek, O‘zbekiston FA Tarix instituti tomonidan olib borilayotgan yangi arxeologik tadqiqotlar (2023–2024-yillar) o‘zbek xalqining qadimiy ildizlarini yanada chuqurroq yoritmoqda.

Xulosa qilib aytganda, o‘zbek xalqining shakllanishi ming yillik tarixiy jarayon natijasidir. Qadimiy o‘troq va ko‘chmanchi xalqlarning aralashuvi, davlatchilik, madaniy uyg‘onish, mustamlaka va sovet davri hamda mustaqillik yillaridagi o‘zgarishlar natijasida hozirgi zamon o‘zbek millati shakllangan. Bugun bu xalq o‘zining boy tarixiy merosi, madaniy an‘analari va milliy o‘zligiga tayanib, jahon hamjamiyatida o‘z o‘rniga ega bo‘lmoqda.

O‘zbek xalqining shakllanish jarayoni uzoq tarixiy davrlarni o‘z ichiga oladi. Bu jarayon bir necha ming yillar davomida Markaziy Osiyo hududida kechgan etnik, madaniy, ijtimoiy va iqtisodiy o‘zgarishlar bilan chambarchas bog‘liqdir. O‘zbek xalqining ildizlari qadimiy turkiy, eroniy va mahalliy qabila va elatlar aralashuviga borib taqaladi. Bu jarayonning asosiy bosqichlari miloddan avvalgi davrlardan boshlab o‘rta asrlargacha davom etgan va nihoyat XV–XVI asrlarga kelib, o‘zbek xalqining shakllanishi yakuniy bosqichga yetgan. Markaziy Osiyo qadimda ko‘plab madaniyatlarning kesishgan maskani bo‘lgan. Bu yerda qadimdan sug‘diylar, baqtriylar, xorazmiylar, saklar, massagetlar, so‘g‘dlar, toharlar kabi xalq va qabilalar yashagan. Ular o‘z davrida yuksak madaniyat, yozuv, dehqonchilik, hunarmandchilik va shahar madaniyatini rivojlantirganlar. Keyinchalik bu hududga turkiy qabilalarning kirib kelishi va ular bilan mahalliy aholi o‘rtasida iqtisodiy, madaniy va etnik aloqalarning kuchayishi natijasida yangi xalqning paydo bo‘lish jarayoni tezlashgan. Milodiy VI–VIII asrlarda bu hududda turkiy xalqlar keng tarqaldi. Turk xoqonligi davrida O‘rta Osiyoning katta qismi turkiy siyosiy va madaniy ta‘sir doirasiga kirdi. Shu davrdan boshlab, mahalliy eroniy tilli aholi asta-sekin turkiylashdi, ularning tili, urf-odati, hayot tarzi turkiy unsurlar bilan boyidi. Ayniqsa, sug‘diy, xorazmiy va tohar tillari asta-sekin turkiy til unsurlarini qabul qila boshladi. Shunday qilib, bu jarayon natijasida turkiy tilli aholi soni oshib, ular mahalliy aholi bilan qorishib ketdi. IX–XII asrlarda Movarounnahr va Xorazm hududida yangi siyosiy tuzilmalar vujudga keldi. Somoniylar, Qoraxoniylar, G‘aznaviylar, Saljuqiylar, Xorazmshohlar davrida turkiy va eroniy xalqlarning iqtisodiy, madaniy hayoti bir-biriga yaqinlashdi. Ayniqsa, Qoraxoniylar davrida turkiy til davlat tili darajasiga ko‘tarildi, yozma adabiyotda ham turkiy til mustahkam o‘rin oldi. Yusuf Xos Hojib, Mahmud Qoshg‘ariy kabi mutafakkirlar asarlarida turkiy xalqlarning umumiy ildizlari, ularning madaniy birligi va o‘zaro yaqinligi o‘z aksini topgan. Shu bilan birga, bu davrda mahalliy aholining turmush tarzi, urf-odatlari, e‘tiqodi, kiyim-kechagi, me‘morchiligi va xo‘jaligi turkiy unsurlar bilan boyib bordi. XII–XIII asrlarda mo‘g‘ullar istilosi bu jarayonni bir muddat to‘xtatgandek bo‘ldi. Mo‘g‘ullar Markaziy Osiyoga kirib kelgach, ko‘plab shaharlar vayron qilindi, aholi talafot ko‘rdi, lekin bu istilo natijasida ham turkiy aholi son jihatdan ustun bo‘lib qoldi. Mo‘g‘ul davrida turkiy unsurlar yanada mustahkamlanib, keyinchalik Chig‘atoy ulusi davrida turkiy til madaniy va siyosiy hayotda asosiy o‘ringa

chiqdi. XIV asrga kelib, bu hududda Amir Temur asos solgan markazlashgan davlat paydo bo‘ldi. Temuriylar davrida o‘zbek xalqining etnik shakllanish jarayoni jadallashdi. Turkiy qabilalar o‘zaro birlashib, yagona xalq bo‘lib shakllanayotgan paytda, madaniyat, til va diniy birlik muhim rol o‘ynadi. Turk tilining chig‘atoy tarmog‘i umumxalq tili sifatida rivojlandi, Alisher Navoiy, Abdurahmon Jomiy kabi mutafakkirlar bu tilni adabiy darajaga ko‘tardilar. XV asr oxiri va XVI asr boshlarida Shayboniylar davlatining tashkil topishi bilan “o‘zbek” nomi siyosiy va etnik ma’noda mustahkamlandi. Shayboniyxon boshchiligidagi Dashti Qipchoqdan kelgan o‘zbek qabilalari Movarounnahrda joylashdi va bu yerda ilgari yashagan turkiy va eroniy aholiga qo‘shilib ketdi. Shundan so‘ng “o‘zbek” atamasi Movarounnahr, Xorazm, Farg‘ona va Turkiston aholisi uchun umumiy etnik nom sifatida shakllandi. O‘zbek xalqining etnik tarkibi turli turkiy qabila va urug‘lardan iborat edi: qipchoqlar, naymanlar, qo‘ng‘irotlar, mang‘itlar, qang‘lilar, barloslar, jaloyirlar, qarluq va boshqa ko‘plab elatlar birlashib, yagona xalqni tashkil etdi. Ularning turmush tarzi, tili, urf-odatlar, dini, san’ati va madaniyati bir-biriga uyg‘unlashib, o‘zbek xalqining o‘ziga xos milliy qiyofasini yaratdi. O‘zbek xalqining shakllanishida islom dini ham muhim o‘rin tutdi. Islom dini bu xalqni ma’naviy jihatdan birlashtirdi, umumiy qadriyat va dunyoqarashni shakllantirdi. Masjidlar, madrasalar, maqbaralar, yozma adabiyot, xalq og‘zaki ijodi va san’atda umumiy diniy va axloqiy qadriyatlar mustahkamlandi. O‘zbek xalqining shakllanish jarayoni XV–XVI asrlarda yakuniga yetgan bo‘lsa-da, keyingi asrlarda ham bu jarayon to‘xtamagan. XVIII–XIX asrlarda Buxoro, Xiva, Qo‘qon xonliklari davrida o‘zbek xalqining ichki ijtimoiy va madaniy birligi yanada mustahkamlandi. Bu davrda turli hududlarda yashovchi o‘zbeklarning mahalliy dialektlari, urf-odatlar, kiyim-kechaklari, xalq san’ati unsurlari xilma-xillashgan bo‘lsa-da, ularni birlashtiruvchi umumiy madaniy asos saqlanib qoldi. O‘zbek xalqining shakllanishi — bu faqat etnik birlashuv emas, balki madaniy, til, iqtisodiy va ma’naviy jihatdan bir-birini to‘ldirgan uzoq tarixiy jarayon bo‘lib, bugungi o‘zbek millatining shakllanishiga asos bo‘lgan. Shu tariqa, o‘zbek xalqining ildizlari qadimdan boshlangan va tarix davomida turli bosqichlardan o‘tib, nihoyat, yagona xalq sifatida shakllangan. Bu xalqning shakllanishida tabiiy-geografik sharoit, iqtisodiy hayot, urf-odatlar, diniy e’tiqodlar va tarixiy voqealar hal qiluvchi ahamiyat kasb etgan. O‘zbek xalqining bugungi madaniy merosi, tili va milliy o‘zligida ana shu uzoq tarixiy jarayonning izlari chuqur aks etib turibdi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Ergashev, Q., & Hamidov, H. (2015). O‘zbekiston tarixi. Toshkent: G‘ofur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi.

2. Dilshod, A., Abdumatov, A., & Ismoil, R. (2025). FORMATION AND DEVELOPMENT OF HISTORICAL GEOGRAPHY GULISTAN STATE UNIVERSITY. TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI, 1(6), 47-53.

3. Dilshod, A., Zilola, A., & Ismoil, R. (2025). YOZUV ISLOHOTI VA DINIY MEROSGA MUNOSABAT: INGLIZ OLIMLARINING YONDASHUVI. YANGI O'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI, 2(9), 28-41.

4. Dilshod, A., Zilola, A., & Ismoil, R. (2025). INGLIZ MANBALARIDA 1927–1938 YILLARDA O'ZBEKISTON MADANIY MANZARALARI: REPORTAJLAR, JURNALLAR VA ARXIV HUJJATLARI TAHLILI. YANGI O'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI, 2(9), 11-27.

5. Dilshod, A., Zilola, A., & Ismoil, R. (2025). XX ASRNING 20-30 YILLARIDA INGLIZ MANBALARIDA O'ZBEKISTON MADANIYATING ASOSIY YO'NALISHLARI VA MUOMMALARI DAVR TARIXSHUNOSLIGIDA. TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI, 1(6), 90-101.

6. Ismoil, R., Dilshod, A., & Zilola, A. (2025). O'ZBEKISTON TASHQI SIYOSATIDA TINCHLIKPARVARLIK TAMOYILLARINING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI. TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI, 1(6), 203-214.

7. Zilola, A., Ismoil, R., & Dilshod, A. (2025). MISRDAGI SUV OSTI ARXELOGIYASI TADQIQOTLARIDAN. TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI, 1(6), 192-202.

8. Davron O'g'li, A. D. (2025). ILK O'RTA ASRLARDA USTRUSHONADAGI SIYOSIY HOLAT. INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM, 6(51), 613-619.

9. Davron O'g'li, A. D. (2025). AFSHINLAR SULOLASINING TASHKIL TOPISHI VA FAOLIYATI. INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM, 6(51), 600-605.

10. Davron O'g'li, A. D. (2025). ILK O'RTA ASRLAR DAVRI YOZMA VA ARXELOGIK MANBALARIDA USTRUSHONA. INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM, 6(51), 606-612.

11. Alijon o'g'li, T. J., & Davron o'g'li, A. D. (2025). INSON VA BORLIQ: FALSAFIY YONDASHUV. YANGI O'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI, 2(9), 1179-1188.

12. Davron o'g'li, A. D. (2025). O'RTA OSIYO KO'CHMANCHI CHORVADORLARI TARIXINING O'RGANILISHI. YANGI O'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI, 2(8), 100-113.